

С. В. Кульчицький

Імперія

ІМПЕРІЯ Термін «І.» (від лат. *imperiū* – влада, панування) в істор. літературі вживають на позначення держ. утворень, до складу яких входили інкорпоров. ними колишні самот. держави та бездерж. тер., а верховна влада, як правило, належала імператорові. Винятки становлять, зокрема, Росія, що була І. задовго до проголошення Петра І імператором, Британ. І., яка не мала імператора, а її главою був англ. король (королева), Японія, що не є І., хоча глава держави – імператор (символ країни та єдності народу). Розрізняють І. класичні (традиц. й нетрадиц.) і некласичні (квазіімперії). Системні ознаки класич. І.: проголошення держ. влади сакральною – такою, що здійснює священну (похідну від божествен.) волю глави держави, висловлювану ним у формі законів та указів; провадження політики розширення тер. та інкорпорації до свого складу більш слабких у військ., екон. й культур. відношеннях країн; політ. домінування в країні одного з [етносів](#), який входить до складу її поліетніч. насел.; централізов. упр. й наявність серед підлеглих імператора особливого привілейов. прошарку – держ. службовців; наявність держ. релігії, ідеології та мови. Характер. зразками класич. традиц. І. є Римська і Китайська. Перша з них, що була також окремою фазою поступу середземномор. цивілізації (нині [західна цивілізація](#)), зникла півтори тисячі років тому. Китай. І. проіснувала майже 35 століть – від появи в долині р. Хуанхе держави Шан (ін. назва – Інь) у 16–11 ст. до н. е. до проголошення Китай. Респ. 1 січня 1912. За цей строк сотні етносів, які мешкали на тер. Китаю, злилися в єдиний народ, який створив власну цивілізацію, що успішно конкурує з ін. сучас. цивілізаціями. Класичні нетрадиційні – колоніал. І., які на відміну від класич. традиц., що склалися з більш-менш однакових за статусом провінцій, поділялися на метрополію (державу, що сама по собі не є І., але володіє і управляє колоніал. І.) й колонії. Одним з різновидів некласич. І. – квазіімперії – був СРСР. Останні І. традиц. типу розпалися під час і після 1-ї світової війни, яка посилила внутр. чинники їхньої нестабільності, перш за все поступ нац. рухів, прискорила процес руйнації. Колоніал. І. почали виникати в добу Великих геогр. відкриттів і за кілька сотень років перетворили на колонії або сфери свого впливу мало не увесь світ. Такими І. стали Іспанія, Португалія, Англія, Голландія, Франція, Бельгія, а також Росія та Німеччина. Остання привласнила імпер. статус колиш. «Священ. Рим. імперії герман. нації», хоча була нац. державою – федерацією німецькомов. земель. Росія після завоювання Закавказзя і Серед. Азії стала колоніал. І., залишаючись водночас

також І. традиц. типу. Колоніал. держави, до яких у період між двома світ. війнами приєдналася й Італія, втратили свої володіння після 2-ї світової війни внаслідок потуж. нац.-визв. рухів у колоніях і подальшої демократизації суспільно-політ. ладу в метрополіях. У багатьох випадках вирішал. виявився саме другий чинник. Найдовше тривав розпад Британ. І. (так офіційно називалася від 1870-х рр. сукупність усіх володінь Великої Британії – колоній, протекторатів, підмандат. і підопіч. територій). Спочатку зміни відбулися в колоніях, населених переважно вихідцями з самої Великої Британії, зокрема статус домініону (самовряд. тер.) отримали: Канада – 1867, Австралій. союз – 1901, Нова Зеландія – 1907, згодом домініонами стали й колонії з переважно тубіл. населенням. 1931 парламент Великої Британії окремим актом запровадив вживати замість терміна «І.» термін «співдружність». Це засвідчило незворотність змін у стосунках і сприяло тому, що більшість колиш. колоній Великої Британії утворили Британ. співдружність націй – союз держав, засн. на спіл. відданості короні. 1949–52 організац. структури Співдружності реформовано, з назви вилучено слово «Британ.», принцип відданості короні перестав бути обов'язковим. Від 1965 керів. органом Співдружності є конф. її членів. При ген. секр. почав функціонувати постій. секретаріат, що узяв на себе функції, що їх раніше виконував КМ Великої Британії та мін-во у справах співдружності.

Росія офіційно проголошена І. 1721, але фактично стала нею значно раніше. Сприятлива істор. ситуація для виникнення у Сх. Європі нового держ. утворення імпер. типу склалася в ході поступ. дезінтеграції Монгол. імперії чингізидів та її окремої частини – Золотої Орди. Найперші кроки до створення влас. І. великі князі моск. зробили ще під час перебування їхніх володінь у складі Золотої Орди під гаслом збирання руських земель. Реалізації цих задумів посприяли самі ж золотоордин. хани, які доручили Москві збирати данину з підвлад. їм Русі. Найбільшим успіхом великих князів моск. стала анексія земель Новгород. бояр. респ. (від Балт. й Білого морів до Урал. гір). Підкорення Іваном III Великого Новгорода супроводжувалося актами геноциду. Згодом Золота Орда розпалася на шість самост. держав: Сибір. (1420-і рр.), Казан. (1438), Крим. (1443) й Астрахан. (бл. 1459) ханства, очолювані чингізидами, а також Ногай. Орду й Велике князівство Московське. Після утвердження незалежності 1480 Іван III продовжив курс на збирання руських земель – тепер уже тих, що входили до Великого князівства Литовського. Немоżliвість протистояти експансії Москви змусила Литву об'єднатися з Польщею в єдину державу і створити Річ Посполиту – федерацію, в якій політ. позиції литов. шляхти поступалися позиціям польс. панів. Одним з найбільш стійких істор. міфів є легенда про те, що Москва від часів Івана III проводила курс на відновлення православ. Візант. І., що загинула 1453 під ударами осман. турків. Ідеологи Рос. І., які створили міф, використали для цього два істор. факти – шлюб Івана III з дочкою деспота Мореї Фоми Палеолога (1430–60), племінницею останніх візант. імператорів Іоана VIII (1425–48) та Константина XI Палеолога (1449–53) Зоєю (Софією) Палеолог, а також затвердження візант. герба (двоголового орла) гербом Моск. держави.

Однак тільки у 18–19 ст. політику Рос. І. переорієнтовано на повернення «спадщини візант. імператорів» – вже ослабленої на той час Осман. імперії, у 15–16 ст. її метою було заволодіння спадщиною Золотої Орди. Від часів великого князя владимир. і моск. Івана Даниловича Калити (1325–40) державність майбут. Росії формувалася за зразком Золотої Орди. У Великому князівстві Моск. не виникли феод. відносини з характер. для них васал. залежністю за ієрарх. ланцюгом і відповід. зобов'язаннями сюзерена перед васалами. Опорою великого князя, а пізніше – царя та імператора, став дворян. стан (див. [Дворянство](#)), який отримував від нього спочатку в розпорядження, а згодом – у власність, землю разом з покріпаченими державою селянами. Кожен власник землі й селяни, які на ній працювали (незалежно від розмірів маєтку й становища в служб. ієрархії), фактично були холопами великого князя. Сусп.-екон. лад азіат. типу давав змогу утримувати сильну армію і здійснювати за її допомогою завойовниц. політику по всьому периметрові кордонів. У рос. дорев. і рад. історіографіях вплив Монгол. І. на завойовану нею Київ. Русь та перебування руських князівств у складі Золотої Орди оцінювалися виключно негативно. Жахливі картини періоду монголо-татар. навали рос. історіографи поширювали на весь час перебування руських князівств у складі Золотої Орди (до здобуття Великим князівством Моск. незалежності). Безсумнівно, данина, сплачувана завойовникам упродовж майже двох з половиною століть, тяжко позначалася на селянах, які змушені були витримувати подвій. визиск, однак держ. апарат Великого князівства Моск. за час перебування в складі Золотої Орди на засадах автономії зміцнився. Москва сповна скористалася досягненнями монголо-татар у галузі військ. та адм. організації, податк. системи, комунікацій, міжнар. торгівлі й навіть культур. обміну. Збільшуючись у розмірах протягом 15–19 ст., Рос. І. кілька разів змінювала вектор своєї геополітики. У серед. 16 ст. після завоювання Казан. й Астрахан. ханств Велике князівство Моск. перетворилося на поліетнічну Рос. державу. Після знищення наприкінці 16 ст. Сибір. ханства розпочався безупин. рух І. в сх. напрямі. У серед. 17 ст. під контроль царя Олексія Михайловича перейшла Лівобережна Україна з Києвом, після чого зх. вектор у подальшому розширенні імпер. кордонів став пануючим. У серед. 17 ст. рос. землепроходці дійшли до Тихого океану, а згодом почали освоювати Аляску і просунулися вздовж тихоокеан. узбережжя Пн. Америки до Каліфорнії. Слідом за землепроходцями йшли військ. команди, збирачі податків і купці. Освоєння Пн. Азії відбувалося шляхом поселення на цих тер. вихідців з Росії (подіб. чином освоювали зх.-європ. колоністи малозаселені землі Пн. Америки, Австралії й Нової Зеландії). З більшим або меншим успіхом, а в Америці – з провалом (1867 імператор Олександр II продав Аляску й Алеут. о-ви, надто віддалені від імпер. центрів амер. володіння, США), цей малозаселений простір поступово ставав продовженням Рос. І. Освоєння нових земель зображали в героїч. тонах, але реал. картина не завжди була такою: козац. й стрілец. команди, які мали вогнепал. зброю, нещадно винищували аборигенів. У 18 ст., пересвідчившись у тех.-екон. відставанні від країн Заходу, правителі Росії взяли курс на вестернізацію. Це допомогло їм перемогти Швецію у Пн. війні 1700–21, відібрати в Осман. імперії азово-чорномор.

узбережжя й зупинити завойовниц. походи франц. імператора Наполеона I Бонапарта. На поч. 19 ст. Росія завершила захоплення більшої частини тер. колиш. Речі Посполитої і почала експансію в густозаселені країни Закавказзя й Серед. Азії, які мали багатовікову й відмінну від європ. історію та культуру. Поглинення цих країн зробило Росію колоніал. І. У серед. 19 ст. імператор Микола I спробував заволодіти візант. спадщиною й покінчити з Осман. І. Цілком прогнаний військ. розгром турец. армії міг поставити великі держави Європи перед перспективою появи суперімперії на тер. від каліфорній. узбережжя Америки до афр. володінь султана, тому вони об'єдналися і завдали поразки Росії в Крим. війні 1853–56. Панівні кола Росії зрозуміли, що обмежуватися поверховою вестернізацією більше неможливо – країна повинна здійснити глибоку модернізацію і передусім ліквідувати кріпацтво. Здійснені в 1860–70-х рр. реформи допомогли Рос. І. зберегти статус великої держави, проте вона залишалася неконкурентоспромож. на міжнар. рівні. І. не витримала силових навантажень 1-ї світової війни – 2(15) березня 1917 імператор Микола II зрікся престолу. Влада перейшла до Тимчас. уряду.

Політика самодержавства щодо українців і укр. земель ґрунтувалася на кількох систем. для поступу Рос. І. ідей. засадах. По-перше, українців вважали православ. від народж., а це значить, що вони не були для І. іноземцями – людьми другого сорту, до яких І. ставилася з недовір'ям, хоча і толерантно (іноходець не міг займати держ. посади доти, доки не ставав православним). По-друге, І. розглядала українців як людей, які не лише за реліг. ознакою належать до політично домінуючого етносу, а фактично є його частиною (на відміну від ін. етніч. груп, українців не вважали окремим етносом). Рос. І. декларувала себе спадкоємицею Київ. Русі та всіх її земель по обидва боки Дніпра. Щоб відмежуватися від домінуючого в І. народу за назвою, укр. інтелігенції довелося в 19 ст. перетворити давньорус. топонім «україна» на етнотопонім. Але як тільки українець ідентифікував себе українцем (це виключало його приналежність до рос. етносу), для імпер. чиновників і рос. патріотів він ставав не представником ін. етносу, а зрадником і відступником. Обстоюючи право українського народу на власну літ. мову, відмінну від рос. нац. історію, самобутню культуру, укр. інтелігенція не могла в принципі розраховувати на терпиме ставлення до себе з боку імпер. чиновників. Самим своїм існуванням вона кидала виклик імпер. колам. Так само, як Рос. І. не визнавала українців окремим народом, не визнавала вона й Україну окремою нерос. землею, тому питання про окремішність України в складі І. для рос. урядовців не існувало (воно постало вже в порев. часи). Статус укр. земель у складі Рос. І. деякі укр. історики-економісти (*М. Слабченко, М. Яворський, О. Оглоблін, [М. Волобуєв](#)* та ін.) визначали як колоніальний. Натомість *І. Лисяк-Рудницький* у ст. «Роль України в новітній історії» // «Сучасність», 1966, стверджував, що царська адміністрація розглядала Україну не як колонію, а як корінну провінцію Європ. Росії. Так, після селян. реформи 1861 за кілька десятиліть саме на укр. землях виник найбільш потуж. в І. екон. регіон – Донецько-Придніпровський. Дві хвилі залізнич. будівництва – у 1860–70-х і 1890-х рр. – принесли

особливо вагомі результати в Україні. Передвоєнне екон. піднесення 1910–14 теж було найбільш відчутним саме в укр. містах (поряд із с.-петербур. і моск. пром. р-нами). Імпер. кола не розглядали 9 губерній і Кубан. обл., де за свідченням першого у Росії перепису насел. 1897 переважали українці, як відмін. від центр. губерній регіон, у межах якого необхідно здійснювати певну нац. політику. У програмі перепису навіть не стояло питання про національність, тому коли 1917 експерти УЦР визначали кордони України, вони керувалися лише опосередк. даними цього перепису – про рідну мову і конфес. приналежність. На противагу їм Тимчас. уряд, який вимушено визнав реальність укр. визв. руху й самої України, визначив її кордони не за етногр., а за істор. принципом – у межах тих земель, з якими Укр. козац. держава гетьмана Б. Хмельницького увійшла до Рос. держави. Тер. цих земель була майже вдвоє меншою за тер., що фактично (за даними перепису 1897) стала укр. внаслідок кількавікової колонізації азово-чорномор. степів і Слобід. України. Отже, Рос. І. не помічала присутності українців. До іногородців, якщо вони не приймали православ'я, на рівні законодавства і в адм. практиці застосовували чимало дискримінуючих норм. Проте самі ці норми свідчили, що імпер. влада визнавала існування тих чи ін. іногородців як нац. меншин, а тому визнавала і їхнє право на власну мову й культуру. Українців дискримінуючі норми не стосувалися, але їм у якості саме українців у Рос. І. відмовлено в існуванні. Революція 1905–07 спонукала царську владу визнати право всіх націй на власну мову й культуру. Коли укр. політ. сили спробували реалізувати декларації маніфесту імператора Миколи II від 17(30) жовтня 1905, одразу стало очевидним, що політика імпер. кіл щодо українців незмінна, оскільки впливає з глибин. імпер. ідеологем. У травні 1908, коли декілька депутатів Держ. думи Рос. І. від укр. губерній внесли законопроект про запровадження української мови в нар. школах, «Клуб русских националистов города Киева» зустрів цю ініціативу з обуренням. Дискримінація українців особливо проявилася під час 1-ї світової війни. Рос. війська, які 1914 прийшли в Галичину і на Буковину, за лічені тижні зруйнували всю культурну інфраструктуру, яку місц. українці створювали десятиліттями (див. також [Галицьке генерал-губернаторство](#)). У той час, як нім. і польс. школи продовжували функціонувати, укр. перетворено на рос., хоча діти не знали російської мови. Ліквідовано й всі україномовні період. видання. Під час відступу рос. армії 1915 жандарми депортували вглиб Росії представників укр. інтелігенції і навіть священників УГКЦ.

Особливості австрійської імперської політики щодо українців і українських земель у складі Австрійської імперії та Австро-Угорщини. На поч. 20 ст. тер. Австро-Угорщини становила 676 тис. км² (для порівняння, тер. сучас. України – 603 тис.) із насел. понад 51 млн осіб. За цими показниками вона посідала третє місце в тогочас. Європі (після Рос. і Нім. І.). У ній проживало 12 млн німців, 10 млн угорців, 6,5 млн чехів, 5 млн поляків, понад 4 млн українців, 3,5 млн хорватів і сербів, понад 2 млн румунів, 2 млн словаків, понад 1 млн словенців. Країна складалася з двох окремих держав, поділених

кордоном по р. Лейта, – Ціслейтанії (землі Австр. корони) і Транслейтанії (землі Угор. корони), а також анексов. 1908 Боснії і Герцеговини. В Ціслейтанії знаходилося Королівство Галиції та Лодомерії й Князівство Буковина, де мешкало 3,7 млн українців. У Транслейтанії проживало 470 тис. українців (переважно у Закарп. Україні). Формування сучас. націй у Центр.-Сх. Європі розпочалося після революцій 1848–49. Єдина освічена верства у тамтеш. укр. суспільстві – духовенство – висунула тоді вимогу об'єднати етнічні укр. землі в одному корон. краї з наданням йому автономії. Відтоді це стало гол. вимогою всіх укр. політ. сил до кінця існування І. Імператор Франц-Йосиф І, який правив 1848–1916, встиг побувати абсолют. й конституц. монархом. Він був досить гнучким у поводженні з підданими різних національностей, і це стало підґрунтям для виникнення легенди про надзвич. толерантність Австр. І. (від 1867 – Австро-Угорщина) в нац. питанні. Однак фактично Франц-Йосиф І у своїй імпер. нац. політиці поступився тільки угорцям, які з особливою наполегливістю домагалися політ. прав: 1867 І. поділено на дві багатонац. держави – Австрію й Угорщину. Вимоги ж чехів надати ідентичні права землям корони св. Вацлава (Чехії, Моравії та Сілезії) проігноровано. Слов'яни, які складали майже половину насел. І., але не утворили єдиного фронту визв. боротьби, не отримали належ. політ. прав. Інтереси українців і поляків виявилися протилежними: обидва народи претендували на одну й ту саму тер. – Королівство Галиції та Лодомерії, сформов. зі Сх. Галичини (укр. за складом насел. з центром у Львові; до 1772 – Руське воєводство) і Зх. Галиції (польс. за складом насел. з центром у Кракові). Висвітлюючи історію українців у Австр. І., дослідники тривалий час підкреслювали тільки один бік зміни їхнього життєвого устрою при переході зі складу Польщі до Австрії: кріпаки стали суб'єктами правових відносин, людськими істотами де-юре. Однак, як засвідчують факти, цей перехід розширив також і можливості творити свою націю, оскільки Габсбурґи не мали особливих причин перешкоджати нац. відродженню українців (так само, як і поляків). Толерант. нац. політикою Габсбурґів краще скористалися більш організовані поляки (адже вони втратили свою державність не так давно), ніж українці. Полонізація земель колиш. Руського воєводства після 1-го поділу Польщі 1772 відбувалася навіть інтенсивніше, ніж упродовж чотирьох поперед. століть – між 1370 і 1772. Австр. влада пішла на істотні поступки в нац. питанні консолідов. польс. силам і лише незначні – організаційно розпорошеним силам русинів. 1861 Королівство Галиції та Лодомерії отримало автономію з крайовим сеймом (див. [Галицький крайовий сейм](#)) і крайовим урядом, де поляки мали переважну більшість (1867 урядовою мовою в королівстві стала польс.). Спроби поділити край на укр. і польс. частини залишалися безуспішними: польс. організації не бажали поступатися територією. Подібно до Королівства Галиції та Лодомерії, 1861 дістала автономію Буковина. Але буковин. русини теж не змогли здобути для себе достатні культурно-нац. права (уряд. мовою залишалася нім.). На Закарпатті 1849 створ. окремий Руський дистрикт, де укр. насел. отримало можливість користуватися широкою автономією щодо нар. освіти й самоврядування. Однак після утворення Австро-Угорщини угор. влада не визнала русинів як окрему націю і 1868 сейм у

Будапешті оголосив все насел. держави угорцями. На відміну від Рос. І., яка не визнавала того факту, що українці є окремим народом, Австр. І. не перешкоджала поступові укр. нац. культури, однак не інвестувала кошти в укр. землі, тому вони перебували у досить занедбаному госп. стані. Провід. тут стали сировинні галузі промисловості – видобуток солі й нафти, заготівля деревини. Для розвитку нафтоперероб. або деревооброб. пром-стей не вистачало капіталів. Підприємців стримувала ще й відсутність кваліфіков. робочої сили. Більшість галузей промисловості представляли дрібні кустарно-ремісн. осередки. Сільс. насел. дедалі більше страждало від аграр. перенаселення – неминучого наслідку зосередження осн. частини орних земель у руках поміщиків. У пошуках кращої долі з Галичини й Буковини 1900–10 виїхало майже 300 тис. осіб, Закарпаття 1905–14 покинуло понад 40 тис. селян (див. [Еміграція](#)). Соц.-екон. умови життя, істор. пам'ять і весь життєвий уклад укр. громад у Рос. І. й Австро-Угорщині значно відрізнялися. Пояснюючи дивний, на перший погляд, феномен формування єдиної укр. нації у двох ворожих одна одній І., *Р. Шпорлюк* указував на дві вирішал. обставини. По-перше, укр. землі в складі Рос. І. мали культурні ресурси, які давали галичанам можливість компенсувати культурну та соц. відсталість, робили їх у духов. плані конкурентоспромож. щодо польс. середовища. По-друге, проголошуючи приналежність до єдиної України, галичани відчували себе частиною нац. спільноти, кількісно більшої за польську. Вони не випадково називали укр. землі в Росії Великою Україною: без українців цієї України чисельність галиц. етніч. спільноти була незначною. 22 січня 1919 УНР і ЗУНР, які постали на руїнах повалених І., об'єдналися в єдиний собор. державі (див. [Акт злуки УНР і ЗУНР](#)). Цій істор. події передували десятки років просвітн. роботи укр. інтелігенції, яка нагадувала своїм співвітчизникам, що вони є частиною єдиного українського народу.

Радянський Союз як імперська держава. На думку одного з найавторитетніших на Заході дослідників рад. комунізму [А. Безансона](#), Росія перед 1-ю світ. війною мала хороші можливості розв'язати свої соц.-екон. проблеми, але зовсім не могла вирішити нац. питання. Ліберал., демократ., модернізац. політика імпер. режиму, спрямов. на істотне прискорення соц.-екон. розвитку й утвердження Росії як великої держави у колі демократ. країн Заходу, спричинила б також посилення нац. рухів, а це неминуче підірвало б І. зсередини. У світі, який на поч. 20 ст. повністю змінився, Рос. І. з метою самозбереження повинна була трансформуватися не в бік демократії, а у бік тоталітаризму. Саме таку модель трансформації І. й реалізували більшовики, які ставили собі за мету захопити не лише Росію, а й увесь світ.

1-а світова війна прискорила об'єктив. перехід від традиц. до демократ. суспільства, що ґрунтувалося на рівності громадян перед законом та яке контролювало державу і визначало персон. склад вищих посадовців на вільних виборах. І. стали анахронізмом – змінений світопорядок вивів на авансцену нац. держави. Проте цивілізац. криза, що проявилася у формі 1-ї світової війни та Великої депресії 1929–33, спричинила у країнах з

особливо високим рівнем соц. напруги сусп. мутації: тут на поверхні політ. життя опинилися сили, які формували ієрарх. структури нетрадиц. типу, захоплювали держ. владу, знищували опонентів, встановлювали тотал. контроль над громадянами. Першою країною, в якій переміг тоталітаризм, стала Рад. Росія. Рос. революція 1917–18 ознаменувалася майже миттєвим поваленням самодержавства й масовим стихій. виникненням рад. робітн. і солдат. депутатів. Пристосовуючись до вимог рад, партія більшовиків підпорядкувала їх і установила свою диктатуру (див. [Диктатура пролетаріату](#)). Слідом за Росією тоталітар. режим встановлено в Італії. На хвилі масового руху там прийшла до влади фашист. партія *Б. Муссоліні*, яка почала створювати Італ. колоніал. І.

Використовуючи реваншист. гасла, Націонал-соціаліст. робітн. партія Німеччини, фюрером (провідником) якої 1921 став [А. Гітлер](#), 1933 виборола в електорал. змаганні з комуністами й соціал-демократами мандат на держ. владу в Німеччині, встановила там однопарт. диктатуру, проголосила Третій райх (тобто І.) й зробила спробу поширити свій «новий порядок» на всю Європу. Рад. комунізм не був схожий на фашизм або нацизм. Рад. держава не тільки панувала над суспільством, а й зливалася з ним у цілісну квазідемократ. систему. Мільйони людей наділяли реал., хоча й обмеженими управлін. або контрол. функціями (так створювалася ілюзія народовладдя). Разом з тим, у країні панувала незрима, не відображена в конституції диктатура компарт. комітетів, яким підпорядковано всі без винятку рад. органи (див. [Демократичного централізму принцип](#)). Квазідемократично більшовики вирішили й нац. питання, що дало їм змогу використати у влас. інтересах протест. потенціал пригноблених народів. Така стратег. лінія виявилася ефективнішою, ніж примітив. силовий курс на відновлення «єдиної та неподільної» Росії, обраний гол. противниками більшовиків – білогвард. генералами (див. [Білий рух](#)). Природа створеної більшовиками нац. державності знайшла своє відображення в статут. правах респ. компарт. організацій. Назви цих організацій свідчили про їхній самост. статус, але насправді вони були обл. організаціями унітар. РКП(б). Так, КП(б)У мала свій ЦК, якому підпорядковувалися парткоми укр. губерній. Проте статутні права ЦК КП(б)У не перевищували прав парткомів рос. губерній, підпорядк. безпосередньо ЦК РКП(б). Після утворення в ЦК РКП(б) політбюро, де зосередилася вся повнота влади, укр. комуністи домоглися такої самої назви для керів. органу ЦК КП(б)У (в ін. нац. респ. створ. бюро, а не політбюро), коли в ЦК РКП(б) з'явилася посада ген. секр., укр. комуністи домоглися такої ж назви для кер. ЦК КП(б)У (посада укр. ген. секр. існувала до 1934). Однак статутні повноваження політбюро і ген. секр. ЦК КП(б)У були такими самими, як і статутні повноваження бюро і секр. будь-якого губкому в РСФРР. Відразу після утворення СРСР його керівництво розпочало політику коренізації (в УСРР – *українізації*), гол. мета якої – укорінення рад. влади на місцях. Політика коренізації сприяла відродженню нац. мов і культур. Українізацію здійснювали навіть у місцях компак. проживання українців за межами УСРР, зокрема насел. Кубані, яке на 2/3 складалося з українців, отримало

можливість навчати дітей в укр. школах, читати укр. газети й журнали, слухати передачі місц. радіо рідною мовою. Націонал-комуністи з часом навіть почали вести мову про те, що було б справедливо передати Кубан. округ Пн.-Кавказ. краю УСРР. Нац. відродження у Рад. Україні значно вплинуло на зх.-укр. політ. кола. Лідер найвпливовішої нац.-демократ. партії (УНДО) [Д. Левицький](#) у лютому 1925 на сторінках г. «Діло» зазначив, що в УСРР росте, міцніє і розвивається укр. нац. ідея, і разом з її ростом чужі рамки фіктив. укр. державності наповнює змістом справжня державність. Кремлів. вожді цінували пропагандист. переваги демагог. рад. конституцій, однак побоювалися перспективи переродження декоратив. нац. державності у справжню в разі послаблення центр. влади. Саме через це РСФРР позбавлено атрибутів нац. державності, а УСРР, як найбільша нац. респ. СРСР, опинилася від 1929 в епіцентрі репресій, які мали на меті запобігти можливим у майбутньому проявам сепаратизму. Це також пояснює організацію під прикриттям хлібозаготівель [голоду, голодомору 1932–33](#), заборону українізації за межами УСРР і винищув. акцію проти укр. інтелігенції, яка тривала майже без перерви до 1939. Репресії 1930-х рр. на довгі десятиліття убезпечили від потрясінь підвалини рад. І., що могла існувати тільки в «силовому полі», створюваному диктатурою держ. партії. Тому коли самі ж комуністи взялися за вдосконалення непоруш. від часів В. Леніна політ. механізмів рад. системи влади і звільнили рад. органи влади від компарт. диктату, «силове поле», в якому існували союзні респ. й країни Центр. та Пд.-Сх. Європи, раптово зникло, і фіктивно-пропагандист. норми рад. конституцій стали чинними. Цим негайно скористалися респ. Балтії (Латвія, Литва, Естонія) та політично маргіналізована комуніст. вождями РФ, а слідом за ними – усі ін. союзні республіки. Позбавлення КПРС статусу держ. партії привело до колапсу рад. І. «Перебудова» перетворилася на некеров. рев. процес, внаслідок чого 1990–91 СРСР розпався.

Рекомендована література

1. Le concept d'empire. Paris, 1980;
2. R. Collins. Weberian Sociological Theory. Cambridge, 1986;
3. R. Suny. The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union. Stanford, 1993;
4. Россия–Украина: история взаимоотношений. Москва, 1997;
5. Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение, история, распад. Москва, 1997;
6. 2000;
7. 2001;
8. укр. вид. – Л., 2005;
9. J. Muldoon. Empire and Order: The Concept of Empire, 800–1800. New York, 1999;
10. D. Lieven. Empire: The Russian Empire and Its Rivals. London, 2000;

11. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). С.-Петербург, 2000;
12. Шпорлюк Р. Імперія і нації. К., 2000;
13. Тишков В. А. Этнология и политика. Москва, 2001;
14. Паин Э. А. Между империей и нацией. Модернистский проект и его традиционалистская альтернатива в национальной политике России. Москва, 2003;
15. Российская империя в сравнительной перспективе: Сб. статей. Москва, 2004;
16. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси. Т. 1–3. К., 2004;
17. Кульчицкий С. Украина в царской и советской империях: сходство и отличия // Rosja i Europa Wschodnia: «imperiologia stosowana». Warszawa, 2006.

Бібліографічний опис:

Імперія / С. В. Кульчицький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-13272>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).